

Associació
Memòria
de **Mallorca**

www.memoriadelesilles.org

Temps de la Memòria

Número 15 / Setembre 2010

Sumari

- **Editorial:**
Les Comissions de la Veritat: conèixer el passat per construir el futur p.2
- **Programa Iniciatives als Instituts** p.4
- **Siguiendo con la historia de los crímenes franquistas** p.4
- **Recordant a... Francesc Tomàs Torres** p.6
- **Qui pren els ajuntaments mallorquins al juliol del 36?** p.7
- **1936: la resistència de sa Pobla a la sublevació franquista** p.14
- **Mis antepasados y otros recuerdos...** p.16
- **Poemes:**
I arribem els oblits
Obrir espais de llibertat p.16

«Aquesta era una família mallorquina normal que vivia feliç fins al cop d'estat feixista de 1936.

Aquesta família la va destruir Franco, matant al pare, el fill gran a França, i la mare sense recursos va haver de treballar tota la vida sense cap dret, per poder treure endavant als seus quatre fills.

Encara no sabem on està enterrat el meu pare, fins quant?»

Antoni Tomàs Vidal

«El 3 de setembre de 1936 va ser assassinat pels franquistes el batle de Montuïri, Joan Mas Verd.

Al cementiri municipal, una de les millors de la vila, fruit de la seva obra, s'hi troben les restes dels seus botxins. No les seves, que encara són a qualche fossa».

Josep Quetglas

Editorial

Per Arnau Matas, vocal de Memòria de Mallorca

Les Comissions de la Veritat: conèixer el passat per construir el futur

Avui en dia hi ha al món més de 100 conflictes armats i situacions de tensió bèl·lica. En una trentena d'aquests conflictes es produeixen periòdicament greus violacions massives dels drets humans, com ara assassinats, desaparicions forçades o tortures. Els casos més coneguts –que surten més als mitjans de comunicació convencionals– són els d'Iraq, Afganistan i Palestina. Però no són més que la punta visible d'un iceberg format per nombrosos conflictes tan sagnants com oblidats: Sri Lanka, Colòmbia, Congo, Somàlia, Sudan, Uganda, Argèlia, Índia, Paquistàn, Filipines, Rússia...

Per ventura d'aquí uns anys molts d'aquests conflictes encetaran un procés de pau –imperfecte, com tots– que els conduirà cap a una democràcia més sòlida, o que almanco estigui més compromesa amb els drets humans i que no tenguí com a potes principals la im-

punitat dels crims i l'oblit de les seves víctimes. És això alguna cosa més que un somni ingenu i delirant?

De cap manera: si hom es pren seriosament la reconciliació després d'un genocidi, mai de la vida pot deixar passar la qüestió de la veritat. La veritat en un doble sentit: la veritat històrica (què ha passat) i la veritat moral (el dret a conèixer per part de les víctimes i també de la societat. I per això s'han inventat mecanismes coneguts com a **Comissions de la Veritat**.

És un fet que en els darrers anys ha augmentat de manera significativa el nombre i el tipus d'aquestes comissions arreu del món. Des de l'establiment de la Comissió de la Veritat i la Reconciliació a Sud-àfrica, l'any 1995, la idea d'una investigació no judicial d'abusos greus comesos en el passat ha captat l'atenció de nombrosos governs i grups de la societat civil a varis països. Fins al punt que des de l'any 1974 s'han creat més d'una trentena de comissions de la veritat, al manco, en 28 països diferents i en contextos culturals tan allunyats com, per exemple, els de Perú, Uganda i Sri Lanka.

Aquestes comissions solen ser organismes temporals –oficials o no– que s'estableixen per investigar un tipus de violacions en un període de temps, elaborar un informe final i formular una sèrie de recomanacions. Per dur a terme aquest procés les tasques principals solen ser dues: en primer lloc, la recollida de testimonis individuals

(informació abundant i detallada de les víctimes, els supervivents i altres testimonis, recollint declaracions detallades); en segon lloc, l'organització d'audiències públiques on es presenten alguns d'aquests testimonis, de manera que l'opinió pública participa en el procés molt abans que es publiqui l'informe final.

Obtenir la veritat sobre els crims és quelcom vital, al manco, per tres motius: el primer, perquè les víctimes directes coneguin la veritat sobre els crims dels quals han estat objecte, així com les raons que els van motivar i perquè es reconegui públicament el seu patiment. A més, la veritat és necessària per desmentir tota acusació falsa que s'hagi formulat contra elles durant la comissió del delictes.

La veritat és vital, en segon lloc, perquè les famílies, especialment de víctimes d'homicidi o de persones desaparegudes, esbrinin què els hi passà als seus éssers estimats i puguin conèixer el seu parador.

Finalment, la veritat és vital perquè la societat afectada conegui les circumstàncies i les raons que dugueren a que s'escometessin les violacions, de manera que es pugui prevenir millor que no es repeteixin, i perquè es reconegui i preservi l'experiència col·lectiva dels crims patits. A més, això és un poderós antídoto contra el revisionisme històric, gran enemic de la memòria perquè mira d'ocultar i/o legitimar els crims.

Crèdits:

Han col·laborat:

Antoni Tomàs Vidal
Josep Quetglas / Arnau Matas
Manuel Domínguez Gamón
Mª Antònia Oliver París
Mª Àngels Recio García
Miquel López Crespi
Joan Alfons Marí
Juan Hernández Jover

**Coordinació,
disseny i maquetació:**
Blas Guevara

Temps de la Memòria
és el butlletí trimestral
de l'ARMHM.

La publicació no es fa responsable de les opinions dels seus col·laboradors.

Per posar-se en contacte amb nosaltres: **625 45 45 00**
tempsdelamemoria@gmail.com

En molts casos les comissions de la veritat han posat informació a disposició dels processos judicials contra els victimaris. També han formulat propostes concretes pel que fa la reparació de les víctimes. És per això que les comissions, si s'ho proposen, poden contribuir no només a aclarir la veritat, sinó també a fer justícia i a aconseguir la reparació. Veritat, justícia i reparació, no ho oblidem, les tres principals demandes dels col·lectius memorialistes com Memòria de Mallorca.

Com s'engeguen aquestes comissions? El seu sorgiment depèn de diversos factors en funció de cada context. La majoria s'han creat per la incapacitat judicial –o manca de voluntat– per jutjar les violacions greus del dret humanitari i dels drets humans. Les organitzacions socials pro-drets humans hi solen tenir molt a veure amb l'organització i la promoció.

En alguns casos la recerca de la veritat neix com un procés legal, o formal, encarregat pels governs, sota la pressió i el control de moviments socials o grups d'experts (així fou a Argentina, Xile, El Salvador i Sud-àfrica). En altres casos les comissions neixen com el fruit de la feina solidària de les organitzacions de Drets Humans, que per investigar els greus fets de violència oficial o estatal, desenvolupen un esforç arriscat i quasi clandestí (casos de Brasil o Paraguai).

L'escenari ideal, en qualsevol cas, és que el mandat d'aquestes comissions gaudeixi d'un camp d'acció prou ampli, és a dir, que pugui investigar tota casta de violacions greus com ara la desaparició forçada, el genocidi, els crims de lesa humanitat, etc. A més a més, tota comissió hauria de ser preparada i assistida, gaudir de recursos suficients, definir els

compromisos per part de l'Estat, implementar les recomanacions i les mesures de seguiment, garantir la seguretat dels seus membres i també de les víctimes que donen el seu testimoni, tenir accés a la informació oficial i tenir autoritat per a fer comparèixer els testimonis i els victimaris.

Pel que fa l'Estat espanyol, a principis del 2007 es presentà públicament la primera "Comissió de la Veritat" que –no sense polèmica– pretén dur a terme un estudi integral de la repressió franquista entre 1939 i 1953, amb el País Valencià com a camp d'acció inicial. Compta amb el recolzament d'algun ens públic com la Generalitat de Catalunya, de col·lectius polítics i culturals i de nombroses personalitats com ara Desmond Tutu, Jorge Semprún, els historiadors Gabriel Jackson i Paul Preston, o Alfons López Tena, membre del Consell General del Poder Judicial.

A l'espera de veure els seus primers resultats, hi ha motius per sospitar que, en el context espanyol, sense la implicació real de l'Estat –en forma de compromisos vinculants– aquesta comissió no suposa cap avanç qualitatiu. Per què? Doncs per la senzilla raó que en realitat el mandat de la comissió és simplement la continuació i coordinació de tota la recerca que, de facto, estan duent a terme des de fa anys els col·lectius memorialistes. A més, tampoc forma part de cap procés general de reconciliació envers un conflicte que, malgrat els anys que han passat, segueix obert, adquirint noves dimensions insospitades per aquells que l'han volgut tancar en fals.

En qualsevol cas, i tenint en compte que cada context és un món i té les seves pecu-

liaritats, hi ha nombroses experiències que demostren que les Comissions de la Veritat, quan van acompanyades d'altres dosis de voluntat política per part dels Estats, són una eina essencial per encarar les etapes que succeeixen a la violència sistemàtica i construir amb més garanties la nova societat post-conflicte. Malauradament el cas del franquisme i la transició "**democràtica**" espanyola és un exemple modèlic, precisament, de tot el contrari: **l'oblit de les víctimes i la impunitat dels criminals**. Per això mai no veurem, per exemple, a Manuel Fraga essent interrogat per una Comissió de la Veritat sobre el funcionament del sistema repressor del franquisme. Ni molt manco el veurem essent jutjat per un tribunal de drets humans. Aquí està costant massa entendre d'una vegada que la veritat, com l'aigua de mar, cou però cura. ■

Fonts:

- *Alerta! 2010. Informe sobre conflictos, derechos humanos y construcción de paz*, elaborat per l'Escola de Cultura de Pau i publicat per Icaria (2010).
- *Comisiones de la verdad: resumen esquemático*, elaborat per Priscilla B. Hayner i publicat a *International Review of the Red Cross* (2006).
- Diari *El País*. Edició 10/02/2007.

Iniciatives als Instituts

Memòria de Mallorca

Amigues i amics,

us informam que el Consell de Mallorca ens ha acceptat, dins del programa d'Iniciatives als Instituts, les xerrades que imparteix l'Associació des de l'any passat als alumnes de Secundària de la nostra comunitat. Les visites però són limitades i en vistes a preparar l'agenda per el nou curs, animam als professors, professores i alumnes a sol·licitar la nostra visita a través del següent correu electrònic de la nostra Associació: tempsdelamemoria@gmail.com o de la pàgina web del Consell de Mallorca

A continuació, us adjuntam extrets d'algunes de les respostes que els al·lots i al·lotes han enviat als companys Libertario Gelabert i Tonina Mercadal, membres de Memòria de Mallorca i col·laboradors en aquesta iniciativa.

Marga Mas:

"Hola Libertario som na Marga, una de ses al·lotes de la institut Josep Sureda i Blanes, mos va agradar molt que mos escrivissis aquest llibre, és una merave-

lla, m'ha agradat molt. Has de saber què, quan el mos van donar tots ens el volíem endur a casa per ser els primers en llegir-ho.

Vull donar-te ses gràcies per què d'ençà de sa teva visita, me'n vaig adonar de que no sabia massa sobre tot lo de sa guerra civil i vaig llegir un parell de llibres referents al tema i encara ara es un tema que me fascina (encara que sigui una cosa que posi els pels de punta...)"

Juan Antonio Jiménez :

"Realmente la mañana del 28 de mayo de 2010, cambió la concepción de "memoria histórica" para muchos de los alumnos que ese día presenciaban la conferencia dada por la presidenta de "Memòria Històrica de les Illes Balears", junto a su compañera Tonina Mercadal, cuyo apoyo fue realmente "conmovedor", además de aportar numerosos datos muy interesantes.

¿Realmente mereció la pena asistir a esta conferencia? Sí rotundo, principalmente por dos motivos: concienciarnos y hacer justicia". ■

Siguiendo con la historia de los crímenes franquistas

Per Manuel Domínguez Gamón, soci de Memòria de Mallorca

Siguiendo con las investigaciones llevadas a cabo en torno al asesinato de mi tío estuve hace unos meses en Bermillo de Sayago de la provincia de Zamora donde se

supone que está enterrado según un documento que obra en mi poder, que por cierto, también tiene una copia la Asociación de la Memoria de dicho documento.

Como he dicho anteriormente primero estuve en Zamora capital entrevistándome con el Vicepresidente de la Asociación de la Memoria de Zamora pues la Presidenta estaba enferma, en la misma reunión estaba el Secretario que daba la coincidencia de que era el marido de la Presidenta, con ambos tuve una muy fructífera conversación la cual me llevo a conocer nuevos datos en torno al fusilamiento de mi tío.

Me contaron por ejemplo que el tío de la la Presidenta de la Memoria de Zamora, lo fusilaron el mismo día que a mi tío y que está en la misma fosa, en Bermillo de Sayago este detalle y esta coincidencia van ha hacer que tenga nuevos datos so-

bre lo que pasó ese día de septiembre del 36, tan aciago para mi tío.

Resulta que la familia de la Presidenta sí saben fehacientemente que su tío está en esa fosa, pues desde el mismo día que lo fusilaron siguieron todos los pasos necesarios para saber de él; donde lo llevaron y porqué.

Esta familia tenía una formación política, lo que le valió para hacer un seguimiento de todas las vicisitudes por las que tuvo que pasar su tío y darle el resultado de saber con certeza donde está enterrado.

Todo lo contrario de mis abuelos pues eran simples trabajadores sin ninguna formación y mucho menos política.

Estos franquistas metieron tal miedo a la población española que no pensaba como ellos, que no me extraña que en casa de mis abuelos no se hablara casi nada del asesinato de mi tío.

Escribiendo estas líneas me acuerdo de lo que tuvieron que pasar mis abuelos, mi madre y los de-

más tíos, lo pasó mal ciertamente, pues no solamente tuvieron que sufrir el asesinato de mi tío sino que un hermano suyo tuvo que ir voluntario al frente pues posiblemente si no lo hubiera hecho hubiera corrido la misma suerte que él.

Por eso cuando veo a estos herederos del franquismo presumir de demócratas, me dan que pensar sobre todo cuando ví en la televisión, el otro día, a uno de ellos que fue a dar una conferencia en la Universidad de Oviedo y los estudiantes le recriminaron sus hazañas políticas (guerra de Iraq por ejemplo) entre otras, y levantó el dedo amenazante, una actitud muy demócrata por cierto.

Después de haber estado con los compañeros de la Memoria de Zamora, fui al pueblo de Bermillo de Sayago y me entrevisté con el Alcalde, que por cierto es del PP, me pasó como con el cura, parecía que no tenía muchas ganas de hablar del tema, pero así y todo estuvimos hablando de aquellos acontecimientos acaecidos en aquellos aciagos días del año 36. Me dijo que había documentación archivada en el Ayuntamiento, cuando me dijo esto intenté acceder a ella, pero se evadió como pudo diciéndome que él no llevaba eso y que el que lo llevaba estaba de vacaciones. Me remitió a la Diputación de Zamora porque allí había documentación de aquellos hechos; no pude ir pues al día siguiente marchaba para Asturias, se lo dejé dicho a los compañeros de la Asociación de la Memoria de Zamora los cuales en su día me informaran si tienen algo referente a mi tío a través del correo electrónico, pues estoy en contacto con ellos.

No quiero terminar sin hacer una pequeña referencia a la situación por la que está atravesando el **Juez Garzón, el único Juez que se ha atrevido a dignificar a las víctimas del franquismo y desenmascarar a los culpables** y lo están tratando de prevaricador e inclusive quieren suspenderlo de sus funciones como Juez; esto demuestra quienes están en el Alto Tribunal.

Este Juez que llevó ante los tribunales a personajes como Pinochet y también a militares de la Junta Militar Argentina; y esos paladines de los "Derechos Humanos" del sindicato ultraderechista "Manos Limpias" no dijeron ni pío; ahora cuando le toca a su "Invicto Caudillo" según ellos eso es otra cosa.

Esto me lleva a pensar en la famosa Transición que algunos dicen que fue modélica. De modélica nada, fue hecha por los franquistas a su medida, y algunos me dirán pero también participaron los partidos de izquierdas: pues sí, pero como meros colaboradores, algunos perdieron hasta su identidad y gran parte de su ideología con lo cual mu-

cho de lo que está pasando con el caso que nos ocupa, y otros muchos casos que no es el lugar de reseñarlos, fue debido a esa famosa Transición.

De todas las maneras a 35 años de la muerte del dictador, este Gobierno del Partido Socialista tenía que haber hecho una ley que condenara los crímenes franquistas y sus famosos juicios, como también esa misma ley obligara al Estado al levantamiento de fosas y cunetas con las que está regada la Península Ibérica y también las Islas Baleares y Canarias, con lo cual las diversas Asociaciones de la Memoria están encontrando infinidad de obstáculos, no solamente para el levantamiento de fosas y cunetas, inclusive sabiendo donde están enterrados sus seres queridos.

Se dice que las comparaciones son odiosas, pero esta es digna de señalarla. El otro día vi a la Presidenta de la República Argentina en un vídeo de Internet refiriéndose a hechos ocurridos en su país similares al franquismo protagonizados por la Junta Militar Argentina, con una bravura y certeza de lo que decía que para sí la quisiera nuestro Presidente; pero no me voy a extender comentando todo lo que dijo pero si voy a decir dos cosas, literalmente, la primera: **"Sin justicia no hay identidad, ¿qué clase de Estado de Derecho es sin identidad?"** Y para terminar la segunda: **"Si aquí no hay justicia, acudiremos a la justicia internacional"**.

Y digo yo que clase de Democracia es esta que permite todos estos hechos y algunos más; que mantiene monumentos a los fascistas e ignora a los intelectuales que en aquellos tiempos tuvieron que exiliarse y han vuelto después de muchos años viejos y cansados y muchos de ellos no tienen ningún reconocimiento.

Por ejemplo, ¿no sería mejor que **en el espacio de Sa Feixina estuviera un científico o un enseñante de la cultura, pero de la CULTURA con mayúsculas**, y no un monumento al Crucero Baleares que no hizo otra cosa que matar a ciudadanos inocentes? Ahora yo pienso que si los pueblos hubiésemos estado unidos, la señora Alcadesa de Palma no hubiera hecho esa remodelación del monumento creyendo que con eso colma los deseos de las víctimas; y se ha equivocado.

Pero terminaré diciendo y esperando, que llegue un día que no sea muy lejano, que haya otra Alcadesa o Alcalde que tenga el valor suficiente de echar abajo ese monumento, y máxime, **si se auto-define "socialista" como dice la actual que es.** ■

Recordant a... Francesc Tomàs Torres

Sol·licitud de recerca de persones desaparegudes

Data: febrer, 2007 / Pàg. 51

Testimoni recollit per Maria Antònia Oliver
per Memòria de Mallorca

Nom de la víctima: Francesc

Cognoms: Tomàs Torres

Data de naixement: 04/06/1894

Localitat: Palma **Estat civil:** Casat

Ofici: metal·lúrgic. Era el bibliotecari de la casa del Poble de Palma.

Militància política (partit polític, sindicat):
Partit Socialista

Història familiar:

El meu pare tenia molta amistat amb els administradors de la casa de Poble. El meu germà li agradava molt el teatre i hi feia d'actor, després de la feina el pare ens hi portava i allà sempre hi havia alguna activitat per nosaltres, el pare portava la biblioteca. Jo tan sols tenia 5 o 6 anys però record que érem molt feliços abans del cop d'estat. El meu germà que tenia 14 anys va marxar a les olimpíades a Barcelona i va passar allà la guerra, finalment va escapar cap a França i allà va estar un temps a un camp de concentració fins que va aconseguir tornar, però ja mai més va tornar a ser el mateix, un al·lot ple d'alegria que volia ser actor.

Centre detenció:

Quan va esclatar el moviment el pare es va amagar a casa de la seva mare, però finalment ens anàrem a viure tots plegats al carrer Ballester i el pare estava amagat a la part de darrera de la casa. Un dia vingueren uns policies i amenaçaren a la mare. Mon pare va sortir i es va entregar. El portaren a Can Mir i d'allà el tregueren un dia del mes de març de 1937.

Circumstàncies de la desaparició:

Ens ajudaren els amics del pare, la família dels conserges de la casa del poble, ens acolliren a casa seva quan no teníem on anar i això que ells estaven també preocupats ja que el pare i l'oncle, Llorenç i Miquel Morey, restaven amagats. A la mare d'aquests homes, una dona que tenia uns 60 anys, la portaren presa i li mostraven cada dos per tres homes torturats i morts, volien que digués on eren els seus fills. Una altra persona que ens va ajudar va ser el metge Miquel Miró que estava tancat a Can Mir i ajudava als presos quan estaven malats, a mon pare li posava injeccions que ma mare comprava amb molts d'esforços ja que patia de pedres als ronyons. Aquest home després va ajudar a ma mare a aconseguir menjar a l'auxili social i amb això i els diners que ella treia

amb la seva feina (rentava roba per les cases i cosia roba de soldat) anàvem passant com podíem, érem 4 al·lots petits, el gran amb 17 anys a un camp de concentració a França i el marit, primer a la presó, després assassinat i desaparegut. Tenim un certificat de defunció d'un home que diu que és el meu pare, però les dates no són correctes diu que el meu pare va morir l'octubre del 36 i mon pare era a Can Mir.

La primera carta que tenim és del mes d'octubre del 36 i la darrera del dia 17 de març del 37. Ens tornaren una carta que ma mare li va escriure en data 18 de març del 37. Tenc el record de veure a ma mare els vespres cremant paquets i llibres.

Ma mare em va contar que ella es trobava esperant per entregar un paquet a Can Mir i va veure un camió que se'n portava homes, un d'ells era el meu pare. Es va posar a córrer i va anar cap a les Rambles on hi havia una comissaria, sabia que els hi portaven a interrogar, quan va ser a l'altura de la Costa de la Sang va veure el camió que enfilava per amunt. A dalt el camió es va aturar i varen sortir uns homes però el meu pare va quedar dins el camió, no va sortir. El camió estava custodiat i ningú s'hi podia acostar. Ella va esperar, els homes tornaren a pujar i el camió va marxar. La mare va anar a informar-se a la església de la Sang i un home li va dir que el camió marxava cap a Porreres, ja era molt tard i feia fosca quan va tornar a casa i es va posar a plorar, record que cridava i es posava el coixí a la boca i pegava cops al llit, els meus germans i jo no sabíem que passava, la miràvem i també ploràvem. Ma mare el va cercar per tot, va anar a Porreres a una església que hi havia vora el cementiri, però no va aconseguir sebre res del pare, pobreta anava de cementiri en cementiri.

Documents: Certificat de matrimoni, Fe de mort, fotos i 15 cartes des de Can Mir.

Testimoni: Antoni Tomàs Vidal (fill).

Qui pren els ajuntaments mallorquins al juliol del 36?

SEGONA PART

EL PER QUÈ D'UN PROTECTORAT AL MARROC. CONTEXT INTERNACIONAL.

Encara que avui dia ens pugui semblar increïble, fa cent anys Espanya es va beneficiar de l'acord sobre el Marroc a què arribaven Anglaterra i França que, és clar, va acceptar de molt bon gust. Les oligarquies i el Govern espanyol portaven anys demanant-lo al·legant uns suposats drets territorials, geogràfics i històrics, entre d'altres. L'acord consistia en el repartiment del Marroc: la gairebé totalitat del país, i més fructífera, seria per a França i una franja al nord (el cinc per cent del Marroc¹), abrupta i pobra, era per a Espanya. Aquesta distribució té l'origen a l'any 1912 quan, finalment, les potències imperialistes europees, després de la «persecució»² a què van sotmetre el Magreb al llarg del segle XIX, aconseguiren el consentiment del Sultà per disposar, al seu antull, del Marroc i del poble marroquí. Així, el sultà alauí Mulay Hafid entregava tot el seu país a França mitjançant el Tractat de Fes, perquè hi instaurés el Protectorat francès i, vuit mesos després, a Madrid, França, pel Conveni franco-espanyol de 27 de novembre de 1912, cedia a Espanya la franja marroquina (que comentàvem abans), perquè hi implantés igualment el Protectorat espanyol. No obstant això, tots els anteriors acords ja havien estat pactats anys abans entre Anglaterra i França, perquè la primera (que era aleshores la potencia imperialista més poderosa) volia tenir a l'altre costat de Gibraltar una potència feble, com era l'Espanya d'aquella època, que no pogués interrompre-li la seva principal artèria comercial que, vorejant la costa mediterrània marroquina, arribava a l'Índia (la seva principal colònia). Anglaterra, cercant obrir mercats a l'Àfrica, havia aconseguit amb tractat britànic-marroquí de 1856 imposar la llibertat comercial³. El 1904, Anglaterra i França van signar l'acord conegut com la *Entente Cordiale* pel qual França se comprometia a no posar obstacles a Anglaterra perquè dominés Egipte i, a la vegada, Anglaterra no s'oposaria per a què França fes el mateix amb el Marroc, deixant-li la llibertat d'en-

tendre's amb Espanya, encara que al tractat «es marcava que entre l'Estret de Gibraltar i la vora dreta del riu Sebú (a l'interior del qual hauria d'instal·lar-se la zona d'influència espanyola) es prohibiria l'aixecament de fortificacions a fi d'assegurar el lliure trànsit de l'Estret de Gibraltar»⁴. Observem que a l'Entente Cordiale no apareix per res el Sultà del Marroc. Es tractava d'un repartiment que feien aquests dos països sense tenir en compte ni el seu governant principal ni els seus habitants. Tampoc no hi era Espanya.

La tercera potència imperialista (després d'Anglaterra i França) era Alemanya que, òbviament, també volia prendre part en el repartiment marroquí i, com a mesura de pressió, el kàiser Guillem II va realitzar un desembarcament a Tànger el 31 de març de 1905 exigint l'*statu quo* del Marroc.

Per entendre el significat d'*statu quo* hem de remuntar-nos temps abans, fins l'any 1856 en què Anglaterra aconseguia comerciar lliurement amb el Marroc i que els súbdits britànics tinguessin drets de propietat, jurisdicció especial i molt més privilegis. Per la seva part, Espanya, que tenia problemes de política interior, va decidir distreure l'opinió pública provocant una guerra al Marroc l'any 1859 (La Guerra d'Àfrica: una campanya de penetració des de Ceuta fins a Tetuán, ciutat que va ocupar fins que Anglaterra va protestar). El Marroc la va perdre i, com a compensació, va haver de pagar a l'Estat espanyol en el termini de vuit mesos (al 1860) vint milions de duros, que li va deixar França, a més d'obrir el comerç al mercat espanyol (tractat de comerç de 20 de novembre de 1861), així com el dret d'ocupar un enclau a l'Atlàntic (el que després va ser Ifni), entre d'altres. França, poc després (al 1863), també va signar un tractat comercial amb el Marroc convertint-se, des de final del segle XIX, en «l'ombra del Sultà»⁵. És a dir, des de l'exterior, les potències imperialistes pressionaren de diferents

www.historiasiglo20.org / consultat 21.08.2010

¹ L'extensió del Protectorat espanyol al Marroc era de 22.790 quilòmetres quadrats, l'equivalent a una miqueta més de sis vegades Mallorca.

² VILLANUEVA VALERO, José Luis, «Viajeros españoles en el Marruecos colonial: tópicos orientalistas y defensa del colonialismo», en les IX Jornadas de Historia de Ceuta, *Ceuta y el Protectorado español en Marruecos*, Edita Instituto de Estudios Ceuties, Ceuta, 2009, pàg. 27.

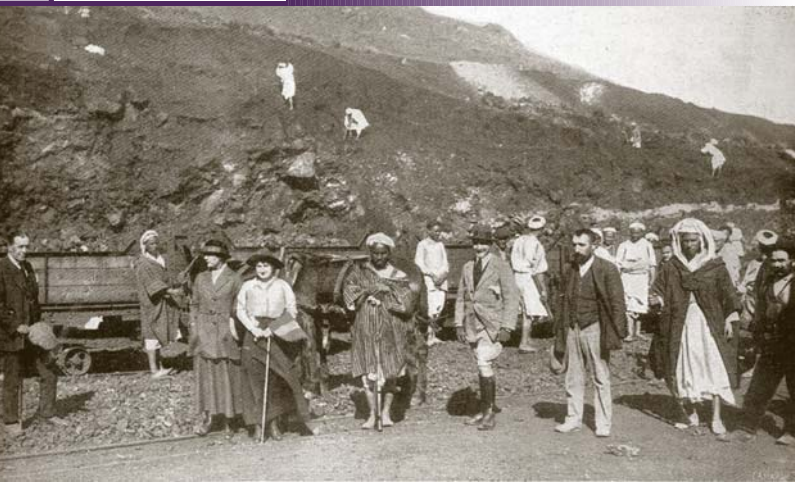
³ LÓPEZ GARCÍA, Bernabé, *El mundo arabo-islámico contemporáneo. Una historia política*, Editorial Síntesis, Madrid, 2000, pàg. 87 i 89. 2008, pàg. 10.

⁴ *Idem*, pàg. 159 i 160.

⁵ *Idem*, pàg. 88, 158.

formes al Marroc que, malgrat tot, va aconseguir mantenir la seva integritat territorial fins l'any 1912, quan ja els altres països del Magreb havien

Detall d'un front d'arrancada als viviers de l'Uxian.
Extret del llibre de Vivente Moga Romero, *Las minas del Rif y Melilla 1916*

estat dominats per francesos i anglesos (com ara Algèria, conquerida pels francesos el 1830; Tunísia, on també França al 1881 es convertia en la seva "protectora"; i Egipte, ocupat l'any 1882 pels britànics i convertida en una colònia seva). Una forma de pressió era la persecució militar, sobretot, al Marroc, a qui amenaçava França, que avançava des de l'Alger i des del Sàhara.

Els imperialistes també pressionaven des del punt de vista econòmic. L'economia capitalista d'aquests països europeus, fruit de la Revolució Industrial que suposarà la producció massiva i que adoptarà el Liberalisme econòmic⁶, serà la causa de l'expansió europea a l'Àfrica durant el segle XIX, pels canvis en els transports, la demografia, la tecnologia, etc. També, al llarg de aquest segle XIX, hi haurà una transferència de poders, a conseqüència de la qual es van erosionar els antics imperis colonials. D'aquesta manera, Espanya, en perdre les últimes colònies importants que li quedaven: Cuba, Puerto Rico i Filipines el 1898, quedà relegada a un segon terme com potència, al temps que es forja aquest altre nou imperialisme que exigia anar més enllà del lliure comerç, més enllà de l'expansió comercial. «Per al seu assentament requeria la dominació política de nous territoris, el que provoca una cursa entre les diferents potències per repartir-se el món»⁷. Aquests països van introduir el Món Àrab en el sistema capitalista.

⁶ Adam Smith va definir aquesta teoria econòmica en la seva obra *La Riquesa de les Nacions* (1776), considerava inconvenient qualsevol intervenció de l'Estat en els assumptes econòmics; és la teoria de *laissez-faire*.

⁷ *Idem*, pàg. 38.

L'etapa denominada imperialista abasta de 1870 fins a la Segona Guerra Mundial i es caracteritza per la pressió que exerceixen les metròpolis europees, en consens amb els sectors financers, per a l'expansió colonial; la qual cosa comporta una gran rivalitat «que amenaça una pau que s'anava deteriorant doncs a les tradicionals potències d'Anglaterra i França s'unien els nous Estats d'Alemanya i Itàlia»⁸.

La diplomàcia era un altre dels recursos dels quals se servien les potències europees per pressionar al Marroc ja que, alhora que obrien els mercats, també havien obert Consolats. El que més mal va fer al Marroc va ser l'haver reconegut a tots aquests països el règim de *protecció* als seus ciutadans, que també s'estenia als seus servents, a les seves explotacions agràries... i suposava una pèrdua de sobirania del Govern Marroquí perquè, per exemple, la mà d'obra marroquina d'una explotació agrícola estaria sotmesa al control dels cònsols i cap d'aquests pagava tributs al Marroc. És per això que, en aquestes relacions euro-marroquines que es van produir al segle XIX, aquest aspecte de la *protecció* «va suposar una vertadera transferència de sobirania». Per intentar solucionar aquest problema, es va convocar una conferència internacional a Madrid (de maig a juliol de 1880) que, «lluny d'acabar amb la protecció, va acabar per estendre-la, convertint al seu torn els assumptes marroquins en interès de les potències garants que cap canvi podria establir-se al Marroc sense el consentiment de totes les parts. És el naixement del *statu quo*»⁹. Com que cap d'els països es fiava dels altres, van acordar que es mantindria formalment la unitat de l'Imperi jerifiano i les possessions del Sultà i que cap d'ells, bilateralment, podria alterar aquests termes sense el consentiment de tots. Per això, quan al 1904 es va produir l'Entente Cordiale només entre Anglaterra i França, Alemanya no ho va consentir (que el 1890 ja havia signat a Tànger un tractat comercial que la va convertir en el tercer soci comercial i en proveïdor important d'armament per al Marroc) i, com a protesta, el 1905 va fer aquell gest de desembarcament a Tànger amb la qual cosa va provocar una crisi diplomàtica que es va saldar amb una altra conferència internacional: La Conferència de Algèrcas de 1906, on participaren onze potències europees, els Estats Units i el Marroc. «Les negociacions van concloure en una Acta que posava fi *de facto* a la sobirania del Sultà Mulay Abdelaziz»¹⁰.

⁸ RAMIRO de la MATA, Javier, *Origen y dinámica del colonialismo español en Marruecos*, Edita Ciudad Autónoma de Ceuta, Ceuta, 2001, pàg. 28.

⁹ LÓPEZ GARCÍA, *op. cit.* pàg. 90.

¹⁰ *Idem*, pàg. 160.

Per tant, en el segle XIX es produeix una penetració comercial al Marroc per part de l'imperialisme europeu per vendre'ls els seus productes manufacturats excedents (en els quals se basaven les seves economies); explotar les matèries primeres que necessitaven les seves indústries per al seu engranatge i per a la seva producció; i obtenir els productes de primera necessitat, els obtinguts del sector primari (per alimentar a les seves metròpolis, dedicades a la producció mecanitzada), a preus ridículs a causa dels contractes comercials i privilegis que havien anat obtenint del Sultà, minant la seva autoritat, la seva sobirania, i fent-lo dependent d'ells. En definitiva, introduïen el Marroc en un sistema capitalista salvatge i en una societat de consum que va erosionar l'equilibri del seu Govern i va provocar una crisi política per la pèrdua de sobirania i la dependència de França, cada vegada major. Aquesta presència comercial estrangera exigia d'unes reformes i, per fer-les, es necessitaven crèdits. Així, França, a principis del segle XX, per assegurar-se rendes qui li permetessin el pagament del deute en creixement, va instal·lar controladors francesos als ports marroquins dels quals percebien el 60% dels ingressos. Aquestes actituds desacreditaren el Sultà davant els seus i els portaran a canviar-lo. Els ulemas destituïren Mulay Abdelaziz («per haver posat el país a la mercè dels estrangers»¹¹) i entronitzaren Mulay Hafit l'agost de 1908¹². Precisament, serà aquest darrer qui concedirà a França el Protectorat del Marroc el 1912 i, a finals del mateix any, els francesos cediran a Espanya la franja nord del país, per recomanació d'Anglaterra.

LA INVASIÓ D'ESPANYA AL MARROC

Espanya, com acabem de veure, va aconseguir un conveni (és a dir un paper) signat amb França (que ja ho havia fet, mesos abans, de mans del sultà) el dia 27 de novembre de 1912. Però, no va esperar aquesta data per fer efectiu el seu "teòric" dret d'implantar-hi un protectorat (dic teòric, perquè com hem llegit més amunt, més bé el que va passar és que el Sultà va entregar el seu país, la seva independència, a França, més aviat forçat, i a més a més, el poble marroquí no havia estat consultat i com veurem, s'oposarà i presentarà batalla a l'Exèrcit espanyol). Va envair el Marroc anys abans, el 14 de febrer de 1908. Es va apoderar de la Restinga, un rudimentari port a 19 kilòmetres al sud de Melilla. «Operació que va assenyalar el començament de la invasió del Marroc per l'Exèrcit espanyol, que acabarà ocupant tota la regió nord fins a 1956»¹³.

¹¹ *Idem*, pàg. 162.

¹² *Idem*, pàg. 158.

¹³ BALFOUR, Sebastian, *Abrazo mortal. De la guerra colonial a la Guerra Civil en España y Marruecos (1909-1939)*, Ediciones Península, Barcelona, 2002, pàg. 23 i 24.

És a dir, Espanya comença la invasió del Marroc als deu anys de la guerra hispà-nord-americana on havia perdut el seu Imperi colonial i li havia supo-

Dibuix de Dionís Bennàssar titulat *Àfrica*.
Extret del llibre de Martí Xavier March i Cerdà, *Dionís Bennàssar (1904-1967)*

sat 60.000 morts espanyols¹⁴. «Mallorca envià 2476 soldats a lluitar a Cuba, Puerto Rico i les Filipines i n'hi va haver 549 que perderen la vida»¹⁵. A més, la pèrdua d'aquestes colònies, havia evidenciat la debilitat militar i la incapacitat política de la metròpoli¹⁶.

Però, ja sabem que el que els imperialistes cercaven amb la invasió era explotar els recursos naturals d'aquells països, encara que no ho confessaven; el que deien era que volien "civilitzar-los", que els construïren carreteres, ferrocarrils... I, és clar que en feien algunes: les que necessitaven per transportar el mineral fins als ports i, des d'allà, enviar-lo als seus països, exportar-lo, etcètera. Espanya es va aprofitar, sobretot, de l'explotació minera. I precisament la construcció d'un tren que unís les mines del Rif amb Melilla va provocar una guerra, la primera de les anomenades Guerres del Marroc que no s'acabarien fins l'any 1927. Es va iniciar quan uns marroquins, veïns dels voltants, van atacar els obrers que construïen aquest tren. El ministre espanyol de la Guerra va decidir enviar al Marroc un cos expedicionari de 40.000 homes, per a la qual cosa demanà de Barcelona tres lleves seguides. La Barcelona de llavors, que comptava amb una nombrosa població obrera fruit de la seva industrialització, es va considerar seriosament perjudicada i ho va considerar una provocació que va provocar una «resposta contundent i, durant una setmana se vis-

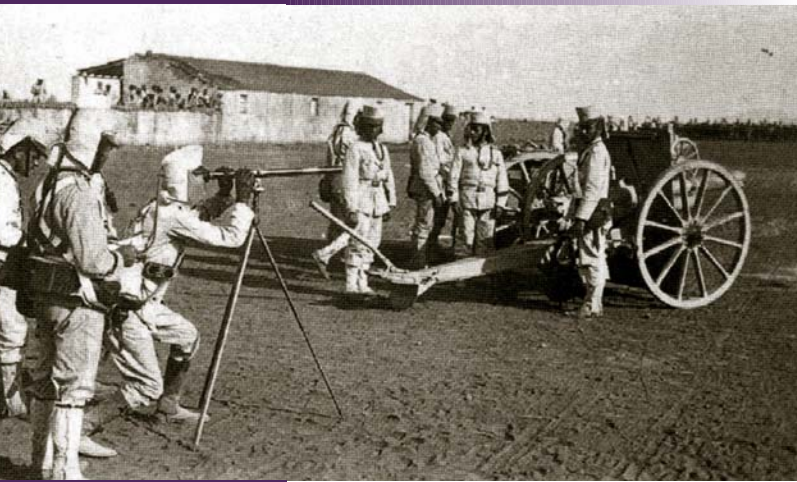
¹⁴ RAMIRO de la MATA... *op. cit.* pàg. 42.

¹⁵ MARIMON RIUTORT, Antoni, *Els balears en les guerres de Cuba, Puerto Rico i Filipines*, Editorial Barcanova, Barcelona, 1996, pàg. 103.

¹⁶ FONTANA i LÁZARO, Josep, «La época del liberalismo», a *Historia de España*, vol. VI, Editat per Crítica, Barcelona, 2007 i per Marcial Pons, Madrid.

qué pràcticament en guerra civil». Seria la Setmana Tràgica: «una reacció popular contra una actitud militarista i anticatalanista, i sobretot contra el

Escena de la Guerra de Melilla de 1909.
Foto extreta del llibre de Vicente Moga Romero,
El soldat occidental Ramón J. Sender en África (1923-1924)

rellançament d'una aventura colonial que tothom veia que no tenia cap ni peus»¹⁷. Encara així, els soldats van embarcar i als afores de Melilla va començar aquesta guerra anomenada del Desastre del Barranc del Llop.

La conquesta militar va continuar i, a mesura que les tropes espanyoles anaven apoderant-se del territori, quan trobaven forta resistència marroquina s'anaven produint guerres. La més sagnant va ser la del Desastre d'Annual. Va tenir lloc a l'estiu de 1921, quan el comandant de Melilla es disposava a ocupar militarment els terrenys que encara quedaven per conquerir, que li havien estat adjudicats pel Conveni franc-espanyol de 1912. Des d'aquesta data ja havia entrat en vigor el Protectorat d'Espanya al Marroc; no obstant això, el Protectorat no es feia efectiu a tot el territori marroquí, a causa precisament d'aquestes guerres; originades davant de l'avanç de l'Exèrcit espanyol per l'oposició marroquina que no volia sotmetre's a aquest.

Indalecio Prieto Tuero, en aquell moments diputat del PSOE per Bilbao, va dir a les Corts, en produir-se el desastre d'Annual: «Estem en el període més agut de la decadència espanyola. La campanya d'Àfrica és el fracàs total, absolut, sense atenuants, de l'Exèrcit espanyol»¹⁸; i ho sabia molt bé, perquè en produir-se els fets va anar cap a Melilla. Va haver-hi una protesta generalitzada per tota Espanya, des de tots els sectors de l'esquerra. Es va obrir una comissió d'investigació al Congrés dels diputats i

es va elaborar un expedient per a esbrinar les causes del desastre i depurar les responsabilitats de la tragèdia.

Per poder imaginar-nos millor com havia evolucionat la conquesta militar des d'aquell 1909 quan els marroquins havien atacat als obrers que construïren el tren de les mines del Rif, cal conèixer la declaració del capatàs de la Companyia Espanyola de Mines del Rif que, a preguntes del general José Picasso González, l'encarregat de l'expedient, va respondre:

PREGUNTAT va dir es nomia Joan Josep Echevarría Arteche, natural de Castillo Elejabeitia (Biscaia), major d'etat, casat i empleat com cap dels treballs en la Companyia Espanyola de Mines del Rif.

PREGUNTAT pel temps que duu en el territori i lloc on es trobava quan van passar els successos el passat mes de juliol, va dir que feia feina a les mines d'Uixan des de febrer de 1910, on era quan van passar tots els fets.

PREGUNTAT com es van presentar els successos en aquell paratge i la forma com es van desenvolupar, va dir que Sant Joan de les Mines constituïa un poblat en el qual habitaven de 80 a 100 famílies obreres al qual arribava el ferrocarril. Més amunt, a uns dos quilòmetres hi havia les mines d'Uixan, que comptaven amb un poblat gran per a empleats, la casa-oficina, anomenada Sant Jeroni, en la qual vivia el testimoni; Sant Enric, altre grup de diverses cases i un fort abandonat en un alt, i uns altres també en una elevació anomenada el Carme, que vivien famílies civils.

I continuant la declaració, afirmà «que quan es va adonar del perill, va trucar per telèfon al director de la Companyia perquè li manés un tren especial per a repatriar a la població civil, ocorrent així i emprenent el retorn el tren amb les famílies»¹⁹.

Malgrat tota la contestació popular, en el moment que s'anava a dirimir en el Congrés dels diputats l'Expedient Picasso no va ser possible, perquè el general Miguel Primo de Rivera va donar un cop d'Estat, desapareix l'expedient Picasso, i va implantar una dictadura i una fèrria censura entorn d'Annual, el Protectorat, etc.

Així doncs, i contravenint el desig popular espanyol de que s'abandonés el Protectorat, Primo, amb els militars africanistes, Alfons XIII, les oligarquies, l'alta burgesia i l'Església, que ja s'anava també establint pel Protectorat (ja des de 1859, com a conseqüència de la Guerra d'Àfrica, havia aconseguit el dret de tenir «presència missionera» a la capital del Marroc, a Fes²⁰), decideixen aixafar la resistència marroqui-

¹⁷ VILANOVA TRÍAS, Pere, «Exèrcit, crisi colonial i catalanisme en la Setmana Tràgica», *La Setmana Tràgica, L'AVENÇ*, maig 1977.

¹⁸ CARDONA ESCANERO, Gabriel, *Alfonso XIII, el rey de espadas*, Editorial Planeta, Barcelona, 2010, pàg. 187.

¹⁹ www.ingenierosdelrey.com, consultat dia 26/08/2010.

²⁰ LÓPEZ GARCÍA, *op. cit.* pàg. 89.

na i no dubten a bombardejar amb gasos tòxics, que compren a francesos i alemanys al mateix Protectorat, contra la població civil rifenya, encara que estava prohibit utilitzar-los. Amb els anteriors mètodes i amb l'Exèrcit colonial francès, finalment aniquilaren qualsevol besllum de resistència al Protectorat espanyol, acaben les Guerres del Marroc, estem a l'any 1927.

Els bombardeigs sobre la població civil rifenya els havia iniciat Espanya el 1913²¹. A més instal·laven metralladores als avions i, «efectuaven vols rasants sobre aduars i mercats». Utilitzant igualment els avions com «arma psicològica», cercant «desmoralitzar la població»²². Els primers carregaments de gasos tòxics arribaren a Mar Chica (a prop de Melilla) en juny de 1922, el seu origen era francès. «El pes de la guerra química va recaure fonamentalment en l'aviació des de 1924 i es va utilitzar fins a 1927»²³.

LA INVASIÓ D'ESPANYA PELS AFRICANISTES

Nou anys després, els mateixos africanistes, portant fins i tot l'Exèrcit d'Àfrica, que Franco anirà a recollir al Marroc per comandar-lo, envaeixen la Península. Les primeres tropes de l'Exèrcit d'Àfrica que passen l'Estret de Gibraltar ho fan a les tres de la matinada del 18 de juliol de 1936. Són forces del Primer Tabor de Regulars de Ceuta, es dirigeixen a Cadis; una hora després, partien també des de Ceuta altres forces de Regulars cap a Algeciras²⁴. El colpistes ja tenien dominat el Protectorat, Ceuta i Melilla, ho havien aconseguit en menys de 24 hores. A partir d'ara intentaran passar al gruix de les tropes de l'Exèrcit d'Àfrica per apoderar-se d'Espanya.

Però abans que arribi aquest moment, intentarem fer-nos una idea del pensament d'aquests africanistes tres mesos abans del cop d'Estat. Ho farem llegint algunes frases d'un article aparegut a *Africa* (sic). *Revista de estudios hispano-africanos*, editada a Ceuta i dirigida als militars; l'article l'escriu el comandant de Estat Major José Díaz de Villegas i el signava, des de Madrid, el mateix mes d'abril; el títol del article: «Lecciones de la guerra. Primeras enseñanzas de la campaña italo-etíope». Recordem que en aquells moments s'estava lliurant una guerra: la invasió d'Etiòpia per part d'Itàlia, iniciada l'octubre de 1935 que acabaria el maig de 1936; és a dir,

aquest article surt un mes abans de finalitzada aquesta guerra.

Fokker F.VIII transportando tropas (29-07-1936). Arxiu de la Guerra Civil d'Àvila

El comandant Villegas feia un recompte del resultat fins aquells moments i afirmava: «*El resultado de la campaña, a seis meses de rotas las hostilidades, no ha podido ser más elocuente: seis Ejércitos enemigos aniquilados, (i, els anomena) doscientos veinticinco mil kilómetros cuadrados de Etiopía ocupado por la invasión*». I continua dient: «*Pero ha sido quizás en el empleo de la aviación de bombardeos, sobre campamentos y ciudades, en donde ha revelado más posibilidades la quinta arma [...] así como la utilización de material más moderno y poderoso, terminaron por permitir el empleo de la aviación en masa, [...] por oleadas sucesivas*». Després passa a enumerar les «*Enseñanzas de la guerra. La primera enseñanza [...] como se esperaba, la aviación se ha mostrado un arma eficazísima para batir concentraciones enemigas, singularmente cuando éstas marchan por valles estrechos. Anotemos la novedad de su empleo como arma de persecución, fuera del campo de batalla, cometido en el que ha reemplazado hoy con ventaja a la caballería*». Després descriu casos concrets i, per exemple xerra: «*Contra Harrar, [etcètera] ha sido empleada la aviación en masa. Con frecuencia el número de aviones ha llegado a 30 y 40. Para bombardear el primero de los citados puntos [...] se emplearon 33 aviones, efectuando cada uno un vuelo de 1.000 kilómetros y dejando caer entre todos sobre el blanco quince toneladas de potentes explosivos. El bombardeo se efectuó a 4.000 metros. En la batalla del lago Asianghi (la más encarnizada de la guerra) los aviones italianos, empleándose por oleadas sucesivas según antes se dijo, dejaron caer sobre las tropas de Negus más de cuarenta toneladas de explosivo. Las lecciones a este respecto de la campaña abisinia son harto elocuentes. Exigen que se medite y se aprendan por quienes corresponda*». Seguida-

²¹ MADARIAGA ÁLVAREZ-PRIDA, María Rosa, *Abd-el-Krim el Jatabi. La lucha por la independencia*, Alianza Editorial, Madrid, 2009, pàg. 221.

²² *Idem*, pàg. 220.

²³ *Idem*, pàg. 227.

²⁴ AZZUZ HAKIM, Ibn Mohammad, *La actitud de los moros ante el alzamiento. Marruecos 1936*, Editorial Algazara, Màlaga, 1997, pàg. 106.

ment examina escrupolosament totes les despeses de guerra fins ara, ens fa veure que *«se combate a 5.000 kilómetros de la patria, que desde ella hay*

Hitler i Franco a Hendaya

que llevarlo todo al campo de combate [...] Al servicio de intendencia durante los seis días que ha durado la batalla de Amba Aradam (10 a 16 de Febrero) han aprovisionado el Ejército, entre otras cosas, de: 15.000.000 paquetes de cigarrillos». He transcrit aquesta dada dels cigarrets perquè pensem en el dineral que havia guanyat Joan March Ordinas al Protectorat on Primo de Rivera li va concedir el monopoli del tabac. Per terminar amb l'article, ens fixarem en un altre aspecte força interessant que fa referència a la composició de les forces expedicionàries: *«Las divisiones del Ejército (12.000 soldados) han sido aproximadamente dobladas por otras tantas milicias fascistas (9.000 hombres)».*

Ara sí, tornem al Protectorat a on arribà Franco (com dèiem més amunt) per posar-se al capdavant de l'Exèrcit d'Àfrica. Arribà quan el Protectorat ja estava en mans dels colpistes, al matí del 19 de juliol. En la matinada del dia abans, just quan partien les primeres tropes de Ceuta, l'emissora de ràdio de la Guàrdia Civil de Tetuan «va anunciar l'èxit total del gloriós moviment nacional...»²⁵, i també, al mateix temps, a les tres de la matinada, el tinent coronel Juan Luis Beigbeder Atienza va telefonar al Jalifa del Sultà (el representant del Sultà al Protectorat espanyol doncs el Sultà habitava al Protectorat francès) per donar-li la notícia després d'haver assaltat l'Alta Comissaria i haver detingut l'alt comissari i dir-li que contava amb la seva adhesió. El Jalifa era una figura decorativa, no tenia cap poder²⁶. Per fi, dia 19 de matí Franco, després de prendre possessió de l'Alta Comissaria, es presenta davant el Jalifa, els seus ministres, etcètera i inter-

canvien unes breus paraules entre les quals Franco li diu: «Els "sense Déu" que pretenen conduir als nostres pobles, a la anarquia i al caos». I el Jalifa li respon: «Tinc la certesa que Vós que coneixeu millor que ningú al poble marroquí d'aquesta Zona feliç [...] aquest poble, que no podia menys de posar-se al costat del poble espanyol en aquests moments difícils en els quals es tracta de salvaguardar els sagrats valors de la fe i la civilització [...] la nostra adhesió a la causa que defenseu contra els quals han volgut enfonsar a Espanya en la barbàrie, el caos i el desordre». Al dia següent, dia 20, al mig dia, Franco estableix el primer pont aeri de la història, per a transportar als soldats de Regulars i de la Legió des de Tetuan a Sevilla²⁷. No obstant això, dia 20 ja va manar confiscar un avió en Canàries i dia 21 se va entrevistar amb Jonhanes Bernhard (comerciant de Tetuan que pertanyia al partit nazi i després a les SS). Finalment arriba l'avió i Franco envia una missió amb Bernhard i Adolf P. Langenheim que era el cap del grup nazi de Tetuan. A ambdós els acompanya el capità Francisco Arranz Monasterio. Els dos nazis faran mans i mànigues per dur personalment la carta de Franco a Hitler, acompanyada d'un croquis de la situació militar tal com la veia Franco en aquell moment i la demanda d'avions i altre material bèl·lic. L'avió el pilotava Otto Bertram, l'home de la Lufthansa a Canàries, ex tinent de la marina alemanya que pertanyia al partit nazi de Las Palmas, depenent dels centres berlinesos. A les 17.30 h de dia 23 part de Tetuan cap a Berlin si bé s'atura a Sevilla i Marsella per repostar. «Per primera vegada Hitler donava una passa que s'escapava clarament de la línia política i decideix donar suport a Franco»²⁸. Aquest suport va asseure les bases per a la ulterior projecció de Franco, «tant en l'interior de la revolta com en l'escena internacional». Aquesta situació afavorirà a Franco i no a Mola ja que «va poder disposar, en termini relativament breu, de la possibilitat de tècniques i materials per a apuntar cap a centres del poder en el Tercer Reich».²⁹

CONCLUSIONS

Ja van demostrar a la primera part del nostre article com els militars s'havien apoderat dels Ajuntaments mallorquins. Ens quedava demostrar que aquests militars eren militars africanistes, i ho hem pogut veure. Franco va anar a recollir l'Exèrcit que havia manat durant gairebé tota la seva vida militar però d'altres africanistes ja eren a la Península, com Mola o fins i tot a l'illa: Goded; que a l'igual que

²⁵ *Idem*, pàg. 106.

²⁶ *Idem*, pàg. 124 i 125.

²⁷ *Idem*, pàg. 126 i 25.

²⁸ VIÑAS MARTÍN, Ángel, *Franco, Hitler y el estallido de la Guerra Civil. Antecedentes y consecuencias*, Alianza Editorial. Madrid, 2001, pàg. 333-336, 345 i 350.

²⁹ *Idem*, pàg. 335-336.

Franco van fer les seves carreres i van aconseguir els seus ascensos per les Guerres del Marroc. Tots ells van ser-hi quan els bombardejos amb gasos tòxics, així com també hi eren García Ruiz i Torres Bestard. La trama mallorquina de la conspiració enllaçava Mola, Franco, Goded, Bestard. Quan Goded va partir va deixar a García Ruiz fins que Franco pren el control no solament mallorquí sinó de tota Espanya, sent el seu delegat aquí, Bestard, el que havia estat el seu ajudant de camp.

També vam demostrar a la primera part i en aquesta segona també s'hi dona suport: que és fals això de la trama comunista o la reacció que fan aquests "salvadors" front al desordre, caos i anarquia; són senzillament bastes excuses per justificar l'injustificable. No va haver-hi dos bàndols, tot va començar amb una banda de conspiradors que es van propagar com la pesta i van arrasar amb tot el que trobaven. El seu únic objectiu era la dominació i la seva arma la violència. Aquests militars africanistes es van identificar totalment amb el pensament dels imperialistes, però no estaven sols. Darrere d'ells hi havia les oligarquies (que havien perdut el poder polític en arribar de la Segona República. Una hipòtesi que s'apunta en l'assassinat d'Emili Darder, Alexandre Jaume, Antoni Mateu i Antoni Maria Ques, és «l'odi dels que els consideraven uns traïdors a la seva classe social. La dreta mallorquina [...] no podia tolerar que gent que consideraven de la seva mateixa classe social, econòmicament ben situada, fins i tot rics com en el cas d'Antoni Maria Ques, donessin suport a les classes socials més desfavorides i fossin d'esquerres»³⁰); hi havia l'Església, que havia perdut la seva posició dominat d'adoctrinament ideològic, hi era la gran burgesia, sense cap escrúpol i a l'illa tenim al que ho va finançar; i també hi eren els botxins (els falangistes, els carlins, les milícies paramilitars; encara que com van veure a la primera part, també hi va ver falangistes senyors, com ara Zayas, i també que qui pagava als falangistes eren els cacics). Tots aquests són els que prenen els Ajuntaments mallorquins aquell fatídic juliol del 36.

En el Protectorat, on tot va començar el 17, aquesta mateixa nit va entrar en funcionament el camp de concentració de Zeluán (a 27 quilòmetres de Melilla), i Beigbeder va anotar el nombre de persones detingudes i assassinades aquesta mateixa nit: cent vuitanta-nou aquella nit³¹. Per això quan va visitar al Jalifa el 18 al matí (per la matinada li havia telefonat), una de les coses que li va dir va ser «que la

mayoría de los elementos perturbadores habían sido aniquilados»³².

Haviem acabat la primera part quan Dionís Bennàsar ens descrivia la seva experiència a Pollença. Continuarem dient que «els primers encarregats de portar a terme la repressió serien els militars que prengueren Pollença el dia 20. Encara més, aquests també dirigiren el control ideològic de la població, ja que es varen responsabilitzar directament durant els primers mesos de la guerra de la censura del material escrit que circulà a la localitat»³³.

Dia 24 de juliol José María Pemán feia la següent arenga: «*La guerra, con su luz de fusilería, nos ha abierto los ojos a todos. La idea de turno o juego político, ha sido sustituida para siempre, por la idea de exterminio y expulsión, única salida válida frente a un enemigo que está haciendo de España un destroz como jamás en la historia nos lo causó ninguna nación*»³⁴.

He citat l'arenga de Pemán perquè descriu exactament les conseqüències que la guerra que es va lliurar al segle XX ens ha deixat al segle XXI. Quant a l'extermini, encara els desapareguts romanen escampats per tot arreu, i com ens deien els advocats que vingueren a les Primeres Jornades sobre Desaparicions Forçades, a finals d'agost, «qui està permetent aquesta situació és la Democràcia, els morts són una ombra allargada per a la Democràcia».

Quant a l'expulsió conec persones, amigues, a qui mataren als seus padrins, o pares; que patiren presó, a qui no donaven feina i van haver d'emigrar i ara els agradaria tornar però no tenen els mitjans i jo em demano si no es podria fer càrrec l'Estat...? Seguint amb aquestes persones que forçosament van haver d'exiliar-se, transcriuré el final del pròleg del fill d'Eduardo Ortega i Gasset que fa al llibre titulat *Annual. Relato de un soldado e impresiones de un cronista*: «Ara he pogut llegir amb un retard de 88 anys i dialogar amb el meu pare. A ell, pare nostre, una abraçada de fills, néts, besnéts, sembrats en terres americanes. Espanya s'acosta avui als ideals i il·lusions pels quals tant vas lluitar. Juan M. Ortega, Caracas, 25 de setembre de 2008»³⁵.

I per acabar ho faré amb una poesia del nostre estimat Josep Muntaner Cerdà que ens va deixar fa poc, per dir-li que el trobem molt a faltar i que *¡no nos olvidaremos!* Aquesta poesia, en Pep me la va recitar i em va contar que descrivia l'Horta pollencina en els anys 40-50. Xerra d'aquesta horta ara abandonada perquè els seus propietaris han hagut d'emigrar.

³⁰ MOLL MARQUÈS, Josep, *Crònica d'una infàmia*, Editorial Moll, Palma, 2009, pàg. 8.

³¹ ESPINOSA MAESTRE, Francisco, «Julio de 1936, golpe militar y plan de exterminio», dins l'obra col·lectiva: *Mori, matar, sobrevivir. La violencia en la dictadura de Franco*, Editorial Crítica, Barcelona, 2008, pàg. 61-62.

³² AZZUZ HAKIM, *op. cit.* pàg. 125.

³³ Jaume MARCH, Andreu CERDÀ, Pere SALES, *Pollença. La revolta contra la rebel·lió*, Palma, 2006, pàg. 159.

³⁴ ESPINOSA MAESTRE, *Julio de 1936...* pàg. 61.

³⁵ ORTEGA Y GASSET, Eduardo, *Ediciones del Viento*, La Coruña, 2008, pàg. 10.

Alguns, com van dir anteriorment, les urpes de la repressió no els deixaven viure, i abans que morir d'inanició, partien. Diu així:

ESTAMPA TRISTA

*Sé d'una caseta
vora un alzarar;
les finestres cegues
i porta corcada
que tanca el portal.*

*Plena d'olivardes
la clastra ja està
sens polls que pasturen,
ni una milana
que estigui vetlant.*

*Penjada a l'estaca
roman una esquella,
que, com la caseta,
quan l'abandonaren,
deixaren per vella.*

*La cuina gelada,
sens foc a la llar,
té olor de rondalla
de jove morena...
Vetlades passades
que no tornaran.*

*L'hortet a defora
tot abandonat...
queden oliveres,
que no fan olives...
queden les figueres,
que ja no fan figues...
El camp, que no es conra,
ja no fa sembrat.*

*Casetes tancades,
que trob pels camins,
sense ca que lladri,
sense un llumet d'oli,
sou estampa trista
dels camps mallorquins.*

MARIA ÀNGELS RECIO GARCÍA,
vocal de l'Associació Memòria de Mallorca

1936: la resistència de sa Pobra a la sublevació franquista

Per Miquel López Crespí, *escriptor*

A sa Pobra hi hagué resistència a la sublevació feixista. **Margarida Serra Cardell, germana de Jaume Serra (secretari de l'Agrupació Socialista del poble, afusellat en el fortí d'Illetes el dia 11 de març de 1937) explica a Joan Company**

(revista Sa Plaça, núm. 43, d'abril de 1996, pàgs. 13-15): "Hi va haver molt d'enrenou, vingueren molts de feixistes de Palma que s'uniren als de sa Pobra, varen treure l'armament de l'Església (jo els vaig veure fer-ho perquè vivia a un pis al damunt del que avui és la barberia de can Toni), abans al quarter de carrabiners hi va haver trets, però sembla que no hi va haver cap ferit. El meu germà Jaume, juntament amb en Joan Pizà, en Xesc 'Curro' i en Pep 'Bassa' no es volgueren sotmetre als feixistes i se n'anaren cap al Cap des Pinar. Els feixistes anaren a la plaça i com a bojos es posaren a pegar trets al cartell de l'Agrupació Socialista, i per cert que uns d'ells, amb un tret del seu mateix fusell, es va ferir i es va socarrar el nas. A l'endemà tothom era al carrer i cridaven 'fora comunistes!', 'han de matar tots els comunistes!'. Els falangistes varen fer el seu quarter on avui hi ha les oficines de Correus. Els feixistes vingueren a ca nostra a cercar en Jaume. Uns dies més tard tornaren i se'n varen dur la meva germana Martina, na Maria Esteva Llompart, que era l'al·lota del meu germà Jaume, i na Maria Crespí Gost i els varen fer beure un tassó d'oli de 'ricino'. Record molt bé que quan anàvem pel carrer la gent ens insultava, ens deien 'comunistes!', 'rojos!', 'vos han de matar a tots!', 'vos han de matar a tots!', 'vos han de matar fins ses branques i ses arrels!', i coses així".

A les eleccions generals de 1936 -guanyades a nivell d'Estat espanyol pel Front Popular-, a sa Pobra es consolidà el predomini del caciquisme dretà. La dreta obtengué el 90,3% dels vots, mentre que l'esquerra només aconseguia 1.834 sufragis (el 9,6%) (vegeu Enciclopèdia de Mallorca, volum XIII, pàg. 194). Per a un poble d'uns vuit mil habitants aquests vots poden semblar poca cosa, però la victòria del Front Popular a nivell estatal fou celebrada alegrement per republicans, socialistes, anarquistes i comunistes poblers. Entre els esquerrans que celebraven aquella victòria popular hi havia Jaume Serra i Cardell ("Cuca") que l'any 1934 havia creat l'Agrupació Socialista de sa Pobra (PSOE). Aquella agrupació obrera fou presidida pel mateix Jaume Serra i per l'advocat Joan Pizà i Massanet, que actuava de secretari de l'Agrupació.

Bartomeu Siquier i Serra en el seu llibre Places i carrers de sa Pobra (vegeu pàgs. 120 i 121) ja havia fet un breu resum de la vida del jove mestre pobler assassinat pels falangistes en el fortí militar d'Illetes en la matinada del dia 11 de març de 1937 després d'un absurd i ridícul Consell de Guerra muntat en l'Escola d'Arts i Oficis de Palma.

Un altre dels afusellats en relació amb els esdeveniments de sa Pobra va ser el carrabiner Juan Orozco i Trulla. Vegem què diu al respecte Llorenç Capellà en el seu impressionant Diccionari vermell (pàg. 124): "Era carrabiner. El denou de juliol del trenta-sis, una camioneta comandada per personal militar va aturar-se enfront de la caserna de carrabiners de sa Pobra, i el comandant Castelari va ordenar als carra-

biners Palazón, Orozco i Valcárcel que pujassin al vehicle i entregassin les armes. Aleshores va produir-se la següent conversa:

Orozco: ¿A dónde vamos?

Castelari: A donde yo mande.

Orozco: Mire que se nos va el pan...

Castelari: Al que no esté conforme no le voy a meter astillas en las uñas, sino que lo mandaré a la Comandancia. Entreguen las pistolas.

Orozco: Nos las llevamos, por si acaso...

Arribats a aquest punt, la frase d'Orozco quedà inacabada, perquè sonaren uns trets i el comandant va caure ferit i un sergent, mort. Els carrabiners s'escaparen i foren detinguts el dia vint a Cabo Pinar. juntament amb altres paisans de sa Pobla que s'amagaven, convençuts que la rebel·lió militar seria apaivagada sense gaire dificultats. Dia vint-i-quatre de febrer del trenta-set, el sotmeteren a judici a l'Escola d'Arts i Oficis de la Ciutat de Mallorca i el condemnaren a mort. Fou executat amb sis homes més, en el Fort d'Illetes, l'onze de març del trenta-set, a les sis i mitja del matí. Era casat".

Tots aquests fets sempre es parlaren d'amagat en el meu poble. Fins seixanta anys després, una persona –na Margalida Serra Cardell– directament afectada per la repressió, no s'ha atrevit a parlar públicament. I una senzilla explicació del que s'esdevingué el 1936, causà una autèntica commoció. Joan Company en el número d'abril de 1996 (pàg. 13) de Sa Plaça ho deixava ben clar quan escrivia: "En aquests quasi ja bé quatre anys de publicació de la nostra revista, en cap número hem fet referència als efectes que a sa Pobla tingueren l'aixecament militar contra la segona República i la subsegüent guerra civil.

Enguany que es compleix el seixantè aniversari del començament d'aquells fets luctuosos, la nostra revista vol encetar en aquest número una recordança d'aquells fets donant la paraula a aquells poblers que els visqueren".

El clergat –segons l'entrevista de Joan Company abans esmentada– prengué un part activa en la repressió contra el poble i l'esquerra. Explica Margalida Serra: "Recordo que el misser Pou que el defensava [a Jaume Serra i Cardell] va dir que era un 'mal assumpte' [el Consell de Guerra]. La meva germana Martina i na Maria (l'al·lota d'en Jaume), a instància del misser Pou, anaren a veure el Bisbe Miralles per veure si podia fer qualche cosa, però els va dir que no podia fer res. Recordo que don Rafel Torres, que va anar a declarar i va fer una declaració molt favorable, em va dir que després de la declaració que havia fet el capellà Palou en Jaume ja era mort".

I, quan l'entrevistador li demana "I què va declarar el capellà Palou?", Margalida Serra contesta: "De tot i molt; el capellà Palou era el dimoni: això sí que vull que ho posis, va dir, i així consta a la sentència, que era una mala persona, que llegia llibres dolents i jo què sé... la meva germana Martina després va anar a veure'l i li va demanar com podia saber ell els llibres que llegia el meu germà.

– 'Se li va fer funeral a en Jaume?

– 'No ens n'hi varen deixar fer. Un familiar nostre anà al capellà Palou per fer el funeral i li va dir que no n'hi hauria. També ens enviaren dos falangistes poblers, que ens vigilaven la casa. Recordo que la meva mare estava desesperada i plorava, com ho fèiem tots, i un dels falangistes va entrar i va dir que no fèssim tanta comèdia i que deixéssim de plorar.

– 'I per què us varen enviar aquells falangistes?

– 'Perquè ningú pogués venir a donar-nos el condol. N'hi havia un al portal de l'entrada i l'altre a la portassa. Només va venir la mare d'en Martí Cotxer que va aconseguir burlar la vigilància dels falangistes.

– 'I pel carrer ningú us va donar el condol?

– 'No, ningú; que jo recordi, ningú".

El paper decisiu de l'església en contra dels sectors populars i d'esquerra s'evidència més quan, aprofundint en els seus records, Margalida Serra i Cardell detalla quin va ser el paper nefast del clergat en aquells anys decisius. Explica la germana del dirigent socialista assassinat per la reacció dretana: "L'Església es va portar molt malament. Sempre he tingut la convicció que varen afusellar el meu germà per la declaració del rector Palou. Com ja t'he dit, llavors vivia al carrer de l'Església damunt on avui és la perruqueria de can Toni i ho vaig veure ben bé des del balcó quan treien els homes un fusell cada un del portal de l'Església. Evidentment mai més vaig tornar anar a l'església, únicament hi he entrat si havia d'anar a donar el condol a qualcú. Et diré que una vegada que estava ingressada a la clínica, abans d'operar-me va venir un capellà i em va dir si volia combregar; li vaig dir que no; quan ell em demanà per què no ho volia, sols li vaig dir 'com puc combregar, si un capellà em va matar un germà?'. Recordo un any que s'havia de fer una processó, suposo que devia ser la del Corpus, i a tots els balcons hi havia domassos, excepte a ca nostra. Jo no vaig tenir més remei que posar-lo, però després de la processó no el vaig llevar; al cap de vint dies va tornar la Guarda Civil perquè retirés el domàs.

No varen tornar més!" ■

Mis antepasados y otros recuerdos...

Per Juan Hernández Jover

10ª entrega

Continúa mi madre... "El verano del 28 caí enferma de gravedad, al punto que el médico de cabecera dijo que aquello superaba sus conocimientos y competencia. Yo nunca había ido de médicos, pues aunque padecía mucho de anginas todo lo arreglaban con cataplasmas de petróleo con almendras amargas picadas y gargarismos de agua caliente con limón, y si es que te estabas ahogando te aplicaban sinapismos de mostaza con toallas empapadas en agua casi hirviendo, de modo que acababas por cambiar la piel al igual que las serpientes; todo el cuello en carne viva, en fin que yo lo comparo con la medicina actual y no quiero ni pensarlo. Y si no, cuando a la fuerza tenías que tomar aceite de ricino, con terribles castigos que no quiero mencionar; en una ocasión que lo vomité por tres veces de tanto que me repugnaba, no quiero decir lo que hicieron conmigo. Más tarde, a los 17 años "cogí" el tifus y pasé "lo mío".

Seguí manteniendo relaciones con mi novio durante cuatro años y el 3 de septiembre de 1931 nos casamos, faltándonos 26 días para cumplir los 19 años. La prisa se debía a que él estaba viniendo cuatro años en bicicleta y al decirle yo que mis padres habían

decidido emigrar a Elda, me contestó que soltera ni pensarlo y que si lo quería, que nos casáramos en septiembre. Esto se lo dije yo en julio, que es cuando mi padre compró la casa en Elda.

Continuará en una próxima entrega. ■

POEMA

Joan Alfons Marí

I ARRIBEN ELS OBLITS

*I arriben els oblits
entre fosques i queixes
que el sol amaga
al laberint de les tenebres
amb les roses despullades
i la sang i les banderes
i passen les mateixes hores
i es repeteixen els dies
i toquen les mateixes campanes
himnes de dol
com cendres esventades
que bufeguen sobre pedres roges
tombes profanades de la terra
torxes d'ànimes vives
tendres vels esquinqats
d'imatges marcades a foc
ferint el solc dels records
fossars oblidats pel silenci.*

OBRIR ESPAIS DE LLIBERTAT

*Obrir espais de llibertat.
Esbucar murs alçats de soledat.
Recuperar la memòria que mai
no hauríem d'haver oblidat.
Rebel·larnos contra aquest present
que ens han imposat.
I dir ben fort al món que existim, que som.*

(Del poemari de Joan Alfons Marí
"La terra encesa" Documenta Balear, 2009)

Tots els capítols de la sèrie documental **Memòria i oblit d'una guerra** emesos a Televisió de Mallorca, sortirà editada en DVD cada diumenge amb el **Diario de Mallorca** a partir del dia 3 d'octubre.

Assistència psicològica

Memòria de Mallorca posa a l'abast de tots el seu servei de consulta psicològica.

**Plaça de l'Hospital, 4
Casal d'entitats**

C.C. La Misericòrdia

Dimecres de 15.00 a 17.00 h

Dijous de 10.30 a 12.30 h

Concertar cita prèvia únicament durant aquest horari al **tel. 971 21 96 60**